

ЛИТЕРАТУРЕН ЗБОР

Година XXXVII

Книга 1—2

Одделен отпечаток

Виктор Фридман

РАЗЛИКУВАЊЕТО НА МАКЕДОНСКИТЕ ГЛАГОЛНИ ПАРАДИГМИ СО ПОМОШНИТЕ ГЛАГОЛИ СУМ И ИМА

Скопје, 1990

РАЗЛИКУВАЊЕТО НА МАКЕДОНСКИТЕ ГЛАГОЛНИ ПАРАДИГМИ СО ПОМОШНИТЕ ГЛАГОЛИ СУМ И ИМА

Како што е општо познато, кај македонскиот глагол се има развиено една посебна серија на времиња со помошниот глагол има и формата за среден род на глаголската придавка, и тоа без да се загуби старата временска серија со помошниот глагол сум и таканаречената глаголска Л-форма. Се има доста пишувано за тоа, како стариот перфект, т. е. современото минато неопределено време, сега има и прекажано значење. Овде тоа, глаголските форми *сс* има се испитани од историска гледна точка, т. е. во врска со нивните извори, а исто така во врска со нивната афирмација во современиот литературен македонски јазик, и во дијалектите, како и во врска со употребата на глаголската придавка воопшто. Меѓутоа, еден проблем на кој досега не му е посветено многу внимание е прашањето на разликувањето на формите со помошните глаголи *сум* и *има*, значи разликите меѓу стариот и новиот перфект. Во овој реферат, ќе се обидам да ги разгледам најважните црти што ги разликуваат двете серии, т. е. серијата со *сум* и онаа со *има*. Иако синтетички маркирани модални конструкции со *да*, *ако*, *итн.*, може да се конструираат врз основа на двата перфекта, сепак разликувањето во изказниот (индикативниот) начин е основата на којшто може да се разбираат и разликите во маркираните модални употреби. Затоа, овде ќе ги разгледаме индикативните употреби, имајќи предвид дека разликите се валидни и за модалноста, како што докажа Крамер (1986).

Основната разлика меѓу двете форми се состои во фактот дека таканареченото минато неопределено време е немаркирано меѓу минатите времиња, а формите со *има* имаат основно значење на статична резултативност. Нема ни едно, единствено значење што може да ги карактеризира сите употреби на минатото неопределено време. Не е тоа време секогаш неопределено, затоа што може да се употребува со прилози коишто го означуваат точното време на дејството, на пр. *Сум станал ноќеска во еден...* (Конески 1967: 462). Таквите примери, со определени минати временски прилози, исто така покажуваат дека минатото неопределено време не е секогаш резултативно, бидејќи значењето на резултативност, т. е. тука сегашна резултативност, не се согласува со определени минати временски прилози. Исто така,

еден пример како *Татко ми бил многу мераклија за цвекчиња*, во којшто говорителот се сеќава за овојот покоен родител, нема резултативно значење.

Прекажаноста, иако често пати минатото неопределено време се употребува со вакво значење, не е основното значење на тоа време, како што се гледа од фактот дека минатото неопределено време може слободно да се употребува во прво лице, а исто така потчинето на глаголи како *се колнам, знам, итн.* Дури може минатото неопределено време да се потчини на глаголи како *видов*, на пр. *Знам дека тој го направил тоа, Видов дека тој го направил тоа*, итн. За употребата на минатото неопределено време за прекажување може да се рече дека има некакво согласување на времето меѓу глаголот во реченицата и еден испуштен глагол на зборување што го има во таканаречената длабинска структура на реченицата. Ова прашање е навистина многу сложено и заслужува многу повеќе внимание отколку што можеме да му посветиме овдека. Да се задоволиме засега просто со тоа што ќе речеме дека има разни аргументи за немаркираноста на минатото неопределено време и дека за тоа прашање треба да дискутираме на некое друго место.

Освен фактот дека за секое значење што може да се замисли за минатото неопределено време може исто така да се замисли еден пример што не се согласува со тоа значење, треба да укажеме на фактот дека во говоренето и пишувањето на многу луѓе, а, особено важно за литературниот јазик, на многумина од Скопје т.е. престолнината на Републиката — не постои серијата на времињата со има. Така, на пример, во преводот на *Големiot Гетсби* директно од англиски на македоноски, што е направен од една скопјанка, нема ниедна *има* форма, иако во англискиот оригинал има неколку стотина примери со сегашниот перфект и предминатото време (Арсова 1970 : 34,73). Значи има една тенденција (едно влијание да кажеме) минатото неопределено време да се употребува во дури и пошироки, т.е. повеќе, контексти, заради тоа што кај доста говорители на литературниот јазик не постојат форми со *има* во родните говори и така не ги употребуваат таквите форми воопшто. За такви говорители, формите со *има* секогаш можат да се заменуваат со формите со *сум*. Ако е таква ситуацијата, како можеме тогаш да ги разликуваме формите со *сум* од тие со *има*?

Прво, има некои употреби на минатото неопределено време во коишто формата со *има* не оди, на пр. *Сум го направил тоа во еден часот вчера* не може да се заменува со *Го имам направено тоа во еден часот вчера*. Може да се каже дека причината за тоа се наоѓа во фактот дека перфектот со *има* е маркиран за (сегашна) резултативност и така не се врзува со еден специфичен момент во минатото. Всушност, може да се употребува перфектот со *има* со такви минати определени прилози, но тогаш формата престанува да биде индикативна а станува модална, на пр.

Тој го има направено тоа во еден часот вчера го има истото значење како — т.е. говорителот претпоставува дека дејството се свршило.

Освен тоа, изгледа дека перфектот со *има* има една, да кажеме, пономинална нијанса од минатото неопределено време. А тоа би можело да му се припише на стативниот карактер на резултативност кај перфектот со *има*, на пр. *Термометарот покажува повисока температура со л степен целзиусов*.

Значи

- { (а) почнале да греат.
- { (б) имаат почнато со греењето.

Значи овде, говорителите мислеле дека минатото неопределено време звучи некако поприродно со да-конструкција, т.е. со една глаголска конструкција, а кога го префрлиле глаголот во *има* перфект, тогаш исто така ја префрлиле да-конструкцијата во едно именско дополние. За врските меѓу стативноста и номинализацијата пишувал Лохман (1937) во една статија за именскиот извор на индоевропскиот перфект. Изгледа дека можеби некакви врски има и кај македонскиот перфект.

Иако може да се укаже на разни тенденции и на некои разлики кај минатото неопределено време и перфектот со *има*, најбитниот доказ на видот на разликата меѓу целата серија со *има*, т.е. перфектот со *има*, тој со *имал*, и предминатото со *имаше*, и серијата со *сум* како целосност, т.е. минатото неопределено време и предминатото време со *беше*, може да се гледа токму во помаркираните форми, т.е. во предминатите времиња. Во врска со тие форми јасно се гледа дека резултативноста е главниот фактор во разликувањето на двете серији. Да го земеме предвид следниов пример:

Лиле ми го покажа Божо, но јас веќе го

- { (а) бев видел.
- { (б) имав видено.

Во разликата меѓу (а) и (б) се гледа разликата меѓу резултативните и нерезултативните форми. Реченицата (а) би се употребила ако говорителот веќе го видел Божо во моментот кога, на пр., говорителот со Лиле шетаат по улица и ненадејно говорителот го забележува Божо а веднаш потоа Лиле му го покажува. Реченицата (б) би се употребила, на пример, кога говорителот веќе го видел Божо пред извесно време, т.е. порано во истиот ден или недела. И така разликата меѓу овие форми се состои во тоа што предминатото време со *беше* е маркирано само за категоријата на *таксис*, т.е. тоа просто укажува на фактот дека едно дејство му претходи на едно друго: а предминатото време со *имаше* опишува едно дејство дадо состојба што произлегува, значи дадо резултат, од едно претходно дејство.

Од овој краток реферат, се надеваме, може да се види дека резултативноста е најважната категорија што го разли-

кува стариот перфект, т. е. сегашното минато неопределено време, од новиот перфект, т. е. формата со има, и дека таа разлика постои за двете серии како целосности, а и дека оваа разлика најјасно може да се види кога се споредуваат двете предминати времиња — тоа со беше и тоа со имаше.

ЛИТЕРАТУРА

- Арсова, Лидија 1970. Превођење енглеског садашњег перфекта и плусвамперфекта на македонски јазик. Магистерска работа: Универзитет Нови Сад.
- Конески, Блаже. 1967. Граматика на македонскиот литературен јазик. Скопје: Култура.
- Kramer, Christina. 1986. Analytic Modality in Macedonian. München: Otto Sagner Lohmann, Johannes. 1937. Ist das idg. Perfektum nominalen Ursprungs?. Kunst Zeitschrift 64.42-61.

Виктор Фридман
Универзитет Северна
Каролина — Чапел Хил